

## กระบวนการสละสมณเพศเปรียบเทียบกับวิธีพิจารณาความอาญา

### THE PROCESS OF RENUNCIATION COMPARED TO THE CRIMINAL PROCEDURE

วรรณไชย มะยงค์<sup>1\*</sup> และ จิตรดารมย์ รัตนวุฒิ<sup>2</sup>

WANCHAI MAYONG<sup>1\*</sup> and GIDDDAROM RATANAWUTH<sup>2</sup>

#### บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษา กระบวนการได้ส่วนมูลฟ้องตามกฎหมายเปรียบเทียบ วิธีได้ส่วนมูลฟ้องตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา 2) เพื่อศึกษาสถานะ และ 3) สิทธิของ พระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทางอาญาและถูกบังคับให้สละสมณเพศ โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) จากหนังสือ ตำรา บทความ กฎหมาย สื่อทางอิเล็กทรอนิกส์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ด้วยวิธีการเขียน แบบพรรณนาความ

ผลจากการศึกษาพบว่า 1) กระบวนการสละสมณเพศของพระภิกษุสงฆ์มีลักษณะใกล้เคียงกับกระบวนการพิจารณาคดีอาญา คือ 1) องค์ประกอบของการฟ้อง 2) ขั้นตอนการพิจารณา 3) ประเภทของพยานหลักฐาน 4) วิธีบังคับตามคำวินิจฉัย 2) สำหรับสถานะของ พระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทางอาญาและไม่ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว ต้องสละสมณเพศ สถานะความเป็นพระสิ้นสุดลง ในกรณีที่พระภิกษุต้องหาว่ากระทำความผิดวินัยต้องถูกลงโทษให้สึก ภิกษุนั้นต้องสึกต้องภายในยี่สิบสี่ชั่วโมงนับแต่เวลาที่ไต่ถามคำวินิจฉัยนั้น 3) สิทธิของพระภิกษุที่ต้องสละสมณเพศมีสิทธิในการต่อสู้คดี กรณีที่พระภิกษุถูกบังคับให้สละสมณเพศ และ ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย สถานะพ้นจากความเป็นพระ แต่มีสิทธิบวชใหม่ได้ ผู้วิจัยจึงมี ข้อเสนอแนะว่า ควรแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 มาตรา 30/1 โดยมีข้อความดังนี้ “เมื่อคดีถึงที่สุดโดยพระภิกษุไม่มีความผิดหรือเป็นความผิดที่ไม่ต้องรับโทษทางจำคุก ให้คืนสถานะและสิทธิที่พึงมีก่อนถูกบังคับให้สละสมณเพศ”

**คำสำคัญ :** กระบวนการสละสมณเพศ ; เปรียบเทียบ ; วิธีพิจารณาความอาญา

<sup>1</sup> นักศึกษา คณะบัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, Students, Faculty of Graduate Studies Law, Surat Thani Rajabhat University.

<sup>2</sup> รองศาสตราจารย์ ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, Associate Professor Dr., Faculty of Laws Program, Surat Thani Rajabhat University.

\* Corresponding Author, Email: prawanchai@hotmail.com

## ABSTRACT

This research has the following objectives: 1) To determine the preliminary examination process according to the laws of suppression comparing with the preliminary examination process according to the Criminal Procedure Code. 2) To identify the status and the rights of monks accused of criminal offenses and forced to conduct their renunciation by documentary researching on books, textbooks, legal articles, electronic media and related research. The information obtained were analyzed based on the set objectives with a descriptive writing method.

The findings from this research indicated as follows: 1) The monkhood renunciation process is similar to the criminal proceedings, including prosecution elements, consideration process, evidence types, and execution methods according to judgments. 2) Concerning the status of monkhood, monks accused of criminal offenses and not temporarily released have to conduct their renunciation to terminate the status of monkhood. In the event that monks are accused of breaking disciplines, they must be put in the laws of suppression to leave the monkhood. Those monks must leave the monkhood within twenty four hours from the time that the verdict is acknowledged. 3) Monks have their rights to litigate in the event that they are forced to conduct renunciation and must leave the monkhood according to the laws of suppression. Their status of monkhood will be terminated. However, they have the right to ordain again. The researcher therefore suggestion that there should be an additional amendment for the Sangha Act, B.E. 2505, Section 30/1 with the following statement: “When the execution is complete and the monk is found not guilty or of an offense that does not require imprisonment, the monk's expected status and rights shall be restored prior to his forced renunciation of monkhood.”

**Keywords:** Monkhood Renunciation Process ; Comparing ; Criminal Proceedings

## บทนำ

### ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย

ธรรมะในพระพุทธศาสนาจะสอนให้ดำเนินชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติ และ กฎกติกาในรัฐนั้น ๆ ในกรณีที่ศาสนามีคำสั่งสอนที่ขัดแย้งกับกฎกติกา หรือ กฎหมายของรัฐ ศาสนานั้นก็อาจจะไม่ได้รับการสนับสนุนหรือให้ตั้งอยู่ในรัฐนั้น ๆ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2540) เพราะศาสนากับรัฐต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันมีความผูกพันกัน ศาสนาเป็นเครื่องมือของรัฐที่จะช่วยจัดระเบียบให้คนในรัฐดำเนินชีวิตไปในทางเดียวกันง่ายต่อการปกครอง (จิตรดา รมย์ รัตนวุฒิ, 2560)

กฎหมายบ้านเมืองนั้น ฝ่ายบ้านเมือง ได้กำหนดกฎหมายบ้านเมืองโดยอาศัยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สำหรับประเทศที่เป็นราชอาณาจักร ในส่วนที่เกี่ยวกับพระศาสนา กษัตริย์ก็จะถวายพระราชอำนาจในการบริหารสังคมสงฆ์ ให้แก่อธิบดีสงฆ์ ในแต่ละยุคแต่ละสมัยก็ได้มีการบัญญัติกติกาเพื่อใช้

ควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้เป็นไปตามกฎหมายบ้านเมือง ที่สอดคล้องกับพระวินัย โดยหลักในการบัญญัติกฎหมายสงฆ์นั้น ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงใช้หลักปเทศ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559) (ดูข้อมูลเพิ่มเติมในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นพระประมุข (kingdom) และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ดูแลพระพุทธศาสนาตลอด (กมล สมวิเชียร, 2520) โดยทรงใช้พระราชอำนาจ ในการปกครองดูแล พระศาสนาและพระสงฆ์ ทรงบัญญัติกฎหมายสงฆ์ เพื่อควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติของพระสงฆ์ ให้เป็นไปตามพระวินัยในพระพุทธศาสนา

ต่อมาพระมหากษัตริย์ได้ทรงถวายพระราชอำนาจให้แก่คณะสงฆ์ ผ่านมหาเถรสมาคม เพื่อใช้พระราชอำนาจที่ได้รับพระราชทานมา ออกกฎหมายสงฆ์ เพื่อควบคุมความประพฤติ และการปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นไปตามพระวินัย และ

กฎหมายสงฆ์ นี้ก็ไม่ขัดกับกฎหมายบ้านเมือง นั่นก็หมายความว่ากฎหมายสงฆ์ที่บัญญัติขึ้นโดยกรมการมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นผู้ใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ บัญญัติกฎหมาย โดยตราเป็นพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ แล้วประกาศใช้ในพระราชกิจจานุเบกษา

ปัจจุบันมีพระภิกษุได้กระทำความผิดกฎหมายอาญาและผิดวินัยสงฆ์มาก ประกอบกับ พุทธศาสนาในประเทศไทย อยู่ในการควบคุมดูแลของรัฐบาลบ้านเมือง เมื่อมีพระกระทำการใด ๆ อันเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายก็ต้องรับโทษตามกฎหมายบ้านเมือง แม้ว่าจะไม่ได้ผิดวินัยสงฆ์ เช่น พระภิกษุ มียาเมาไว้ในครอบครอง พระภิกษุนั้นมิได้ผิดวินัยสงฆ์ แต่ผิดกฎหมาย ก็ต้องเข้าสู่กระบวนการทางกฎหมาย แต่ สถานะความเป็นพระยังไม่ขาดเพราะไม่ได้ผิดวินัยถึงขั้นปาราชิกแต่กฎหมายบ้านเมืองบัญญัติให้ต้องสละสมณเพศ เพื่อ เข้าสู่กระบวนการทางกฎหมาย และมีพระภิกษุบางรูปได้กระทำความผิดวินัยสงฆ์ มีการฟ้องร้องให้ลงโทษทางวินัยแต่พระภิกษุผู้นั้นไม่ยอมรับ ก็ต้องอาศัยพระราชอำนาจจากพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชทานให้คณะสงฆ์ไว้ในรูปของพระราชบัญญัติสงฆ์หรือ กฎหมายสงฆ์มาใช้ในการพิจารณาความผิดตัดสินโทษ (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553) แต่เมื่อภิกษุผู้นั้นถูกลง นิคมกรรม แล้วไม่ยอมรับ จึงมีการกำหนดโทษไว้ใน พ.ร.บ.สงฆ์

เรื่องเหล่านี้เป็นประเด็นที่พระส่วนใหญ่ และ งานวิจัยหลายเล่มมองว่าเป็นการกระทำ ของรัฐ หรือการใช้อำนาจทางกฎหมายที่ไม่ถูกต้อง เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน ผู้วิจัยได้ทำวิจัยเพื่อแสวงหาคำตอบ จากสมมติฐานที่กล่าวว่า การที่ให้พระภิกษุต้องสละสมณเพศก่อน ที่จะเข้าสู่กระบวนการทางกฎหมายนั้น เป็นการละเมิดพระวินัยหรือไม่ ผลจากการสละสมณเพศมีผลอย่างไร การใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 หมวด 4 นิคมกรรมและการสละสมณเพศ (ปลื้ม โชติขยางกูร, 2559) เป็นการละเมิดสิทธิตามกฎหมายรัฐธรรมนูญหรือไม่

จากเหตุผลที่กล่าวมาจึงทำงานวิจัยเรื่อง กระบวนการสละสมณเพศ เปรียบเทียบ กับวิธีพิจารณาความอาญา

## วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการไต่สวนมูลฟ้องตามกฎหมาย นิคมกรรม เปรียบเทียบ วิธีไต่สวนมูลฟ้องตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา
2. เพื่อศึกษาสถานะความเป็นภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทางอาญาและถูกบังคับให้สละสมณเพศโดยไม่ผ่านกระบวนการตามกฎหมายนิคมกรรม
3. เพื่อศึกษา สิทธิของพระภิกษุที่ต้องสละสมณเพศโดยไม่ผ่านกระบวนการตามกฎหมายนิคมกรรม

## ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาแนวทางการให้พระภิกษุสละสมณเพศตามกฎหมายนิคมกรรมใน พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2521) ว่าด้วยการลงนิคมกรรม และ ศึกษาแนวทางการ ให้พระภิกษุ ที่ได้รับการบรรพชา อุปสมบท ที่ถูกต้องตามธรรมวินัย สละสมณเพศตามกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เมื่อพระภิกษุ นั้นถูกกล่าวหาว่า ได้กระทำความผิดกฎหมายอาญา และ กฎหมายสงฆ์ ตามแนวทางของพระพุทธรูปศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น แนวทางตามพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก แนวทางตามกฎหมายตราสามดวง ตามแนววิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการกระทำผิดของภิกษุในปัจจุบัน ตามกฎหมายมหาเถรสมาคมฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2521) ว่าด้วยการลงนิคมกรรม รวมถึงคำพิพากษา และบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งศึกษาวิเคราะห์ เปรียบเทียบ มาตรการทางอาญา กับมาตรการทางกฎหมายสงฆ์และ กฎหมายอาญากำหนดโทษไว้

## สมมติฐานการศึกษา

พระภิกษุเป็นประชาชนของรัฐ เมื่อถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดทางอาญาอันเป็นกฎหมายบ้านเมือง ก็ต้องถูกนำเข้าสู่กระบวนการทางกฎหมายอาญา แต่สถานะของพระภิกษุได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ที่บัญญัติกระบวนการ และขั้นตอนให้เจ้าพนักงานต้องปฏิบัติตามเมื่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองละเลยหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามที่กฎหมายบัญญัติสิทธิของพระภิกษุอาจจะต้องเสียไป จึงควรบัญญัติกฎหมายคุ้มครองพระภิกษุที่ไม่ได้กระทำความผิดตามข้อกล่าวหา ให้ได้รับสิทธิดังที่เป็นอยู่เดิมทุกประการ

## วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสาร (Document data) เป็นหลัก หรืออาจเรียกเป็นการศึกษาค้นคว้าเชิงเอกสาร (Documentary research) เป็นการรวบรวมข้อมูล และทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับนิคหกรรมตามพระวินัย และตามกฏนิคหกรรม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 ประกอบด้วย แนวคิด ทฤษฎี หลักเกณฑ์ และบทบัญญัติ ของกฎหมายระเบียบ และข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับ นิคหกรรม และสละสมเพศ เช่น กฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2521) ว่าด้วยการลงนิคหกรรม ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายอาญา ระเบียบราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม ข้อบังคับของประธานศาลฎีกา คำแนะนำของประธานศาลฎีกาที่เกี่ยวข้องกับ กฎนิคหกรรมและสละสมเพศ ตลอดจนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (content analysis) โดยนำข้อมูลที่ได้มาทำการจัดระเบียบข้อมูล (data organization) จำแนกประเด็นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยด้วยเทคนิคการรอกข้อมูลลงตาราง แบ่งออกเป็น ประเด็นหลักและประเด็นย่อย ก่อนที่จะทำการแสดงข้อมูล (data display) การหาข้อสรุป (conclusion) การตีความ (interpretation) และการตรวจสอบความถูกต้อง (verification) ให้ตรงตามประเด็นของผลการวิจัย จากนั้นนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะพรรณนาความ (description)

## สรุปผลการวิจัย

### 1. ผลการวิเคราะห์กระบวนการสละสมเพศตามกฏนิคหกรรมเปรียบเทียบกับวิธีพิจารณาความอาญา

การวิเคราะห์เปรียบเทียบในส่วนนี้จึงแบ่งออกเป็น 4 หัวข้อ ได้แก่

1.1 การเปรียบเทียบวิธีการฟ้องคดีตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคมกับประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ผลจากการเปรียบเทียบ กระบวนการนิคหกรรม ตามกฏนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2521 ว่าด้วยการลง นิคหกรรมตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไข

เพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 กับ กระบวนการพิจารณาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ทำให้ทราบว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 เป็นกฎหมายที่มีหลักนิติธรรม (บรรศักดิ์ อวรรณโณ ,2556) คือ

(1) บทบัญญัติของกฎหมายต้องมีลักษณะทั่วไป (Generality)

(2) ต้องมีการประกาศใช้กฎหมายให้ทราบ (Promulgation)

(3) ห้ามใช้กฎหมายย้อนหลัง (Re troactive Laws)

(4) กฎหมายต้องมีความชัดเจน (The Clarity of Laws)

(5) กฎหมายต้องไม่ขัดแย้งกันเอง (Contra diction in the Laws)

(6) ห้ามกฎหมายเรียกร้องในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ (Laws Requiring the Impossible)

(7) ความคงอยู่อย่างสม่ำเสมอของกฎหมาย (Constancy of the Law through Time)

(8) ความอยู่ในร่องในรอยของการกระทำของเจ้าหน้าที่ กับบทกฏเกณฑ์ที่ประกาศแล้ว (Congruence between Official Action and Declared Rule) แต่อาจจะมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย แต่ไม่ทำให้ สาระแห่งกฎหมายเปลี่ยนไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

การฟ้องคดีตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคมกับการฟ้องคดีตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามีองค์ประกอบการฟ้อง 3 ส่วน ที่เหมือนกัน คือ ผู้ยื่นฟ้อง ผู้พิจารณาเบื้องต้น และองค์คณะผู้พิจารณา แต่มีรายละเอียดที่ต่างกันในแต่ละส่วน กล่าวคือ ผู้ยื่นฟ้องตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยบุคคล 4 ประเภท ได้แก่ ผู้มีส่วนได้เสีย ผู้เสียหาย ผู้กล่าวหา และผู้แจ้งความผิด ในขณะที่ผู้ยื่นฟ้องตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประกอบด้วยบุคคล 2 ประเภท ได้แก่ ผู้เสียหาย และพนักงานอัยการ สำหรับผู้พิจารณาเบื้องต้นตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยบุคคล 2 ประเภท ได้แก่ เจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะปกครองชั้นต้น ในขณะที่ผู้พิจารณาเบื้องต้นตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา กฎหมายให้อำนาจเฉพาะผู้พิพากษาศาลชั้นต้น นอกจากนี้ องค์คณะผู้พิจารณาตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยบุคคล 3 ประเภท

ได้แก่ องค์คณะผู้พิจารณาชั้นต้น องค์คณะผู้พิจารณาชั้นอุทธรณ์ และองค์คณะผู้พิจารณาชั้นฎีกา ใกล้เคียงกับองค์คณะผู้พิจารณาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประกอบด้วยบุคคล 3 ประเภทเช่นกัน ได้แก่ องค์คณะผู้พิพากษาชั้นต้น องค์คณะผู้พิพากษาชั้นอุทธรณ์ และผู้พิพากษาชั้นฎีกา

## 1.2 การเปรียบเทียบวิธีไต่สวนมูลฟ้องตามกฎหมาย นิคหกรรมของมหาเถรสมาคมกับประมวลกฎหมายวิธี พิจารณาความอาญา

การไต่สวนมูลฟ้องตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม กับการไต่สวนมูลฟ้องตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มีองค์ประกอบของการไต่สวนมูลฟ้องแบ่งออกเป็น 2 ส่วน เหมือนกัน คือ

1. ตรวจดูคำฟ้องและหากรับฟ้องแต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกันในแต่ละส่วน กล่าวคือการตรวจดูคำฟ้อง ตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม ให้ผู้พิจารณา ตรวจดูคำฟ้องแล้ว มีคำสั่งว่าจะรับฟ้องหรือไม่รับฟ้อง

- หากมีการรับฟ้อง

- ตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม ให้มีการไต่สวนมูลฟ้องจากพยานหลักฐานว่าการกระทำของจำเลยมีความผิดหรือไม่ ถ้าผิดก็พิจารณาได้เลย

- วิธีการไต่สวนมูลฟ้องให้กระทำการเป็นลับ และห้ามมิให้บุคคลผู้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้าไปในบริเวณที่ทำการไต่สวน

2. การตรวจดูคำฟ้อง ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ให้ผู้พิพากษาตรวจดูคำฟ้องแล้วมีคำสั่งว่าจะรับฟ้องหรือไม่รับฟ้อง

- ถ้าฟ้องเป็นอัยการไม่ต้องมีการไต่สวนมูลฟ้อง โดยให้สืบพยานหลักฐานว่าการกระทำของจำเลยมีความผิดหรือไม่ ถ้าผิดก็พิพากษาได้เลย

- แต่ถ้าผู้ฟ้อง ไม่ใช่ อัยการต้องมีการไต่สวน ถ้ามีมูลให้สืบพยานจากหลักฐานว่าการกระทำของจำเลยมีความผิดหรือไม่ ถ้าผิดก็พิพากษาได้เลย

## 1.3 การเปรียบเทียบ วิธีอ้างพยานหลักฐานตามกฎหมาย นิคหกรรมของมหาเถรสมาคมกับประมวลกฎหมายวิธี พิจารณาความอาญา

การอ้างพยานหลักฐานตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคมกับการอ้างพยานหลักฐานตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา นั้นมีองค์ประกอบของการอ้างพยานหลักฐาน ที่มีทั้งเหมือนและแตกต่างกันคือ ที่เหมือนกัน

คือเรื่องของ การอ้างพยานหลักฐาน พยาน แบ่งออกเป็น 4 ประเภท เหมือนกันทั้งตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา คือ พยานบุคคล พยานเอกสาร พยานวัตถุ และพยานผู้เชี่ยวชาญ

โดยมีข้อแตกต่างกัน คือ ในส่วนที่ผู้พิจารณาพยานหลักฐานตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคมไม่มีอำนาจออกหมายเรียกพยานต่าง ๆ ได้ ในขณะที่ผู้พิพากษาที่พิจารณาพยานหลักฐานตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามีอำนาจในการออกหมายเรียกพยานต่าง ๆ ได้

## 1.4 การเปรียบเทียบ วิธีบังคับตามคำวินิจฉัยตามกฎหมาย นิคหกรรมของมหาเถรสมาคมกับประมวลกฎหมายวิธี พิจารณาความอาญา

การบังคับตามคำวินิจฉัยตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม กับการบังคับตามคำวินิจฉัยตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญามีความแตกต่างกันรายละเอียด กล่าวคือการบังคับตามคำวินิจฉัยตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม เมื่อจำเลยรูปใดต้องคำวินิจฉัยให้รับนิคหกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงที่สุดแล้ว ให้คณะผู้พิจารณาซึ่งอ่านคำวินิจฉัยแจ้งผลคำวินิจฉัยแก่ผู้บังคับบัญชาใกล้ชิดของจำเลยรูปนั้นทราบเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามคำวินิจฉัยนั้น

ในส่วนของการบังคับตามคำวินิจฉัยตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา การอ่านคำพิพากษาต้องอ่านให้คู่ความฟังแล้วให้คู่ความลงลายมือชื่อไว้ ถ้าศาลเห็นว่าจำเลยมิได้กระทำความผิดให้ศาลยกฟ้องโจทก์ปล่อยจำเลยไป แต่หากจำเลยกระทำความผิดให้ศาลคำพิพากษาลงโทษจำเลยตามความผิดนั้น

## 2. ผลการวิเคราะห์ สถานะความเป็นพระภิกษุที่ต้องหา ว่ากระทำความผิดทางอาญาและถูกบังคับให้สละสมณเพศ โดยไม่ ผ่านกระบวนการ ตามกฎหมายนิคหกรรม พบว่า สถานะความเป็น พระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทางวินัยตามกฎหมายนิคหกรรมของ มหาเถรสมาคมใน มาตรา 24 – 27 แห่งพระราชบัญญัติคณะ สงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 หมวด 4 ว่าด้วยเรื่องนิคหกรรมและการสละสมณเพศ มีผลต่อ สถานะความเป็นพระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดพระวินัย ดังนี้

การลงนิคหกรรมให้อยู่ในอำนาจของมหาเถรสมาคมที่จะพิจารณา ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (มาตรา 25) ที่บัญญัติว่า “ภายใต้บังคับมาตรา 24 มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎหมายมหาเถรสมาคม กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้การลงนิคหกรรมเป็นไปโดยถูกต้อง สะดวก รวดเร็วและ

เป็นธรรม และให้ถือว่าเป็นการชอบด้วยกฎหมายที่มหาเถรสมาคมจะกำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคมให้มหาเถรสมาคมหรือพระภิกษุผู้ปกครองสงฆ์ตำแหน่งใดเป็นผู้มีอำนาจลงนิคหกรรมแก่พระภิกษุผู้ล่วงละเมิดพระธรรมวินัย กับทั้งการกำหนดให้การวินิจฉัยการลงนิคหกรรมให้เป็นอันยุติในชั้นใด ๆ นั้นด้วย”

พระภิกษุที่ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดทางวินัย ต้องผ่านการพิจารณาตามหลักนิคหกรรมโดยพระภิกษุผู้พิจารณา ว่ามีความผิดตามพระวินัย มากน้อยเพียงใด เมื่อถูกลงนิคหกรรมคือ ลงโทษ มี 2 ประการคือ ให้สึก และไม่ต้องสึก ถ้านิคหกรรมให้สึก ก็ต้องสึก สถานะความเป็นพระก็สิ้นสุดจากความเป็นพระ (มาตรา 26) ถ้าเป็นกรณีไม่ร้ายแรง (มาตรา 27) ก็ไม่ต้องสึกจากความเป็นพระ สถานะความเป็นพระยังมีอยู่

### 3. ผลการวิเคราะห์สิทธิของพระภิกษุที่ต้องสละสมเพศโดยไม่ผ่านกระบวนการตามกฎหมายนิคหกรรม

พบว่าสถานะความเป็นพระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทางอาญาและถูกบังคับให้สละสมเพศโดยไม่ผ่านกระบวนการตามกฎหมายนิคหกรรม ตามมาตรา 28–30 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535

สำหรับส่วนที่เป็นความผิดทางอาญา (มาตรา 28–30) นั้น เมื่อศาลพิพากษาถึงที่สุดให้เป็นบุคคลล้มละลาย ต้องสึกจากความเป็นพระ (มาตรา 28) (มาตรา 29) และ เมื่อมีคำพิพากษาให้ต้องโทษจำคุก กักขัง หรือขัง ให้เจ้าหน้าที่มีอำนาจในการสละสมเพศหรือสึกพระภิกษุผู้ต้องคดีนั้น (มาตรา 30)

สถานะความเป็นพระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทางอาญา ถ้าพนักงานสอบสวน หรือ อัยการมีการปล่อยตัวชั่วคราวหรือเจ้าอาวาสยอมรับตัวไปควบคุมก็ยังไม่ต้องสึก สถานะความเป็นพระก็ยังคงอยู่ แต่ถ้าพนักงานสอบสวนหรืออัยการไม่ให้ปล่อยตัวชั่วคราวและเจ้าอาวาสไม่ยอมรับควบคุมตัวให้สึกจากความเป็นพระ สถานะความเป็นพระ ก็หมด

### 4. ผลการวิเคราะห์ สิทธิของพระภิกษุที่ถูกลงนิคหกรรมตามกฎหมายนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม

พบว่า ตามมาตรา 26–27 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 พระภิกษุผู้ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดนั้นมีสิทธิ อุทธรณ์ ฎีกา ภายในกำหนดเวลา แต่ถ้ามหาเถรสมาคมได้วินิจฉัยถึงที่สุดให้พระภิกษุรูปนั้นสละสมเพศ แล้วภิกษุผู้ต้องคำวินิจฉัยนั้นไม่มีสิทธิที่จะอุทธรณ์หรือฎีกาใด ๆ

### 5. ผลการวิเคราะห์สิทธิของพระภิกษุที่ต้องสละสมเพศโดยไม่ผ่านกระบวนการตามกฎหมายนิคหกรรม

พบว่าพระภิกษุผู้ตกเป็นผู้ต้องหาเมื่อไม่ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว

1. มีสิทธิขอให้ปล่อยตัวชั่วคราวได้
2. ถ้าไม่ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว ก็ต้องให้สละสมเพศ

พระภิกษุผู้นั้นจึงขาดจากสถานะความเป็นพระพระภิกษุมีสิทธิได้รับการรับรองสิทธิขั้นพื้นฐานต่าง ๆ เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป เช่น สิทธิที่จะได้รับการสันนิษฐานไว้ก่อนว่าไม่มีความผิด (รัฐธรรมนูญฯ ม.39) สิทธิที่จะได้รับการสอบสวนหรือพิจารณาด้วยความถูกต้อง รวดเร็ว ต่อเนื่อง และเป็นธรรม (รัฐธรรมนูญฯ ม.40 (3) (4) (7), และ ป.วิอาญา ม.130, 134 วรรคสาม) เป็นต้น ถ้าเป็นความผิดที่ไม่ผิดวินัย ขึ้นปาราชิก เมื่อคดี สิ้นสุด มีสิทธิที่จะขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุได้อีก

### ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

#### ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

ในฐานะที่ พระสงฆ์ ก็เป็นพลเมืองของประเทศ รัฐธรรมนูญ กำหนดหน้าที่ของ พลเมืองไว้ในหมวด 4 หน้าที่ของชนชาวไทย จึงหมายความว่า พระสงฆ์มีหน้าที่เช่นเดียวกับพลเมืองของประเทศ พระภิกษุได้ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดกฎหมายอาญา ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ว่า จะต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ และรัฐจะต้องปฏิบัติต่อพระภิกษุผู้ถูกกล่าวหาเหมือนกัน เหมือน ๆ กับพลเมืองทั่วไปในเรื่องที่พระภิกษุ ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดกฎหมายอาญา รัฐก็ต้องใช้อำนาจตามกฎหมายที่มีอยู่ให้เสมอเหมือนกันกับประชาชนโดยทั่วไป โดยการให้อำนาจแก่พนักงานสอบสวนใช้ดุลยพินิจตามอำนาจทางกฎหมายให้ปล่อยตัวชั่วคราว เหมือนกับประชาชนทั่วไป เมื่อได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว โดยมีหลักประกัน คือหลักทรัพย์ หรือ เจ้าอาวาสรับประกัน โดยการรับตัวภิกษุนั้นไปควบคุมดูแล ที่วัด ที่พระนั้นสังกัด ก็ไม่ต้อง สละสมเพศ

พนักงานสอบสวนจะกระทำการใดก็ได้ ก็ต้องเป็นไปตามอำนาจของกฎหมายที่บัญญัติไว้ และเป็นข้อกฎหมายที่บัญญัติไว้ การใช้ดุลยพินิจกับทุกคนที่ตกเป็นผู้ต้องหาว่าได้กระทำความผิด ตามกฎหมายในมาตรา มาตรา 108/16 การสั่งไม่ให้ปล่อยชั่วคราว จะกระทำได้อันเมื่อมีเหตุอันควร

ฉะนั้นพระภิกษุถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดกฎหมายอาญา ก่อนที่จะถูกพนักงานสอบสวนให้สละสมณเพศนั้น เพื่อเป็นการ ใช้สิทธิ และรักษาไว้ซึ่งสถานะความเป็นพระภิกษุ พระภิกษุที่ตก เป็นผู้ต้องหาว่าได้กระทำความผิดกฎหมายอาญามีสิทธิที่จะขอใช้สิทธิ ในการขอลปล่อยตัวชั่วคราวได้ หากว่าพนักงานสอบสวน ใช้ดุลย พินิจแล้วให้ปล่อยตัวชั่วคราวได้ สถานะ ความเป็นพระภิกษุยังคง สภาพออยู่

จึงขอเสนอแนะว่า พนักงานสอบสวนควรที่จะแนะนำ หรือพยายามที่จะทำ ให้พระภิกษุที่ตกเป็นผู้ต้องหานั้น ได้ขอให้ ปล่อยตัวชั่วคราวโดย มีประกันและหลักประกัน เพื่อที่จะได้ไม่ เกิดปัญหาเรื่อง ต้องให้พระภิกษุนั้นสละสมณเพศ เมื่อยังไม่มี ความผิด

### ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ในการฟ้องคดี การไต่สวนมูลฟ้อง การอ้าง พยานหลักฐาน และการบังคับตามคำวินิจฉัย ตามกฎหมายอาญาของมหาเถรสมาคม ควรที่จะจัดการอบรมผู้พิจารณาและคณะ ผู้พิจารณาให้มีความรู้ที่ชัดเจน ในเรื่องการใช้ กฎหมายอาญา มาตรา 11 ว่าด้วยการลงโทษนิเทศกรรม เพราะตำแหน่งผู้ พิจารณาและตำแหน่งคณะผู้พิจารณา ซึ่งเทียบได้กับตำแหน่งผู้ พิพากษาและ คณะผู้พิพากษาของศาลฝ่ายบ้านเมืองตลอดจนทำ หน้าที่เป็นอนุญาโตตุลาการวินิจฉัยได้อีกด้วย คณะสงฆ์ควรที่จะ จัดการอบรมให้จริงจัง เหมือนกับการอบรม พระอุปัชฌาย์ โดยอาจจะคัดเอาพระผู้ใหญ่ฝ่ายปกครองระดับเจ้าคณะอำเภอ อำเภอละ 1 องค์

2. ในเรื่องสถานะของพระภิกษุที่ต้องหาว่ากระทำความผิดทาง อาญา เมื่อพระภิกษุต้องหาว่าได้กระทำความผิดกฎหมายอาญา พนักงานสอบสวน ควรที่จะแนะนำให้พระภิกษุผู้นั้น ขอประกัน ตัวให้ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว และในกรณีที่ไม่ขัดกับกฎหมาย ที่ให้อำนาจในการใช้ดุลยพินิจ ของพนักงานสอบสวน พนักงาน สอบสวนควร ที่แนะนำ พระภิกษุผู้ตกเป็นผู้ต้องหาให้ใช้ หลักทรัพย์ประกันตัว หรือเปิดโอกาสให้โยมเข้ามาช่วยประกันตัว ไป ตามที่กฎหมายให้สิทธิไว้ เพื่อจะได้ ต้องไม่ต้องสละสมณเพศ

ในกรณีที่พระภิกษุผู้ถูกกล่าวหาว่าได้กระทำความผิด กฎหมายอาญา ที่ศาลยังไม่ได้ตัดสินว่าเป็นผู้กระทำความผิด และ พระภิกษุผู้ถูกกล่าวหานั้นยังไม่สมัครใจที่จะสละสมณเพศ คือยังมีได้กล่าวคำลาสิกขา ควรใช้ อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ติดตาม ตัว” (Electronic Monitoring) หรือ “EM” แล้วให้เจ้าอาวาสที่

พระภิกษุผู้นั้นสังกัด รับตัวไปควบคุมที่วัดสังกัด เมื่อศาลตัดสิน ว่ามิได้กระทำความผิดพระภิกษุผู้นั้นจะได้ไม่เสียอายุพรรษา หรือ สมณศักดิ์ ที่ได้รับมาก่อนตกเป็นผู้ต้องหา

3. พนักงานสอบสวนควรที่จะมีความรู้ในเรื่อง กระบวนการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และการลาสิกขา การขาดจาก ความเป็นพระ หรือ ควรจะมี พระเถระผู้ใหญ่เป็นที่ปรึกษาเมื่อต้องสอบสวนพระภิกษุที่ถูก กล่าวหาว่าได้กระทำความผิดกฎหมายอาญา เพื่อจะได้ใช้ประกอบการ ใช้ดุลยพินิจในการปล่อยตัวชั่วคราว

### ข้อเสนอแนะในข้อปฏิบัติ

1. เมื่อจำเป็นต้องกักตัวพระภิกษุผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดและคดียังไม่ถึงที่สุด ควรจัดให้มีบริเวณให้พระภิกษุผู้ ถูกกล่าวหา ว่ากระทำความผิดให้อยู่ในวัดของตนเองที่สังกัด โดยให้เจ้าอาวาสเป็นผู้รับผิดชอบดูแล ควบคุม และ ให้ญาติโยมเจ้า หน้าที่ปกครองท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือ สำนักงานคุม ประพฤติ ช่วยควบคุมดูแล

2. คณะสงฆ์ต้องควบคุมทะเบียนราษฎรของพระภิกษุ และ จัดการในเรื่องสังกัดวัดของพระภิกษุอย่างเข้มงวด เช่น ไม่รับ พระนอกสังกัดเข้ามาอยู่ในวัดเกิน 15 วัน พระในสังกัดวัดมีธุระที่ จะต้องปฏิบัติกิจนอกวัด และจะต้องออกจากวัดเกิน 15 วัน ต้อง มีหลักฐานแจ้งให้เจ้าอาวาสทราบอย่างชัดเจน หากมีความ ประสงค์จะย้ายสังกัดมาอยู่ ก็ต้องทำหลักฐาน ขอย้ายสังกัด สังกัดวัดให้ชัดเจน เพื่อให้สอดคล้องกันกับการควบคุมพระภิกษุ เมื่อมีการกระทำความผิด กฎหมายอาญา และ เพื่อให้สอดคล้องกับ ม. 27 (3) (4) หมวด 4 นิเทศกรรมและการสละสมณเพศ แห่งพระ ราชคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะ สงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

3. ให้มีนิติกรประจำสำนักงานพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นที่ ปรึกษาและให้คำแนะนำแก่พระภิกษุที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้กระทำความผิดกฎหมาย

### การเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติพระสงฆ์ พุทธศักราช 2535 และกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วย การลงโทษนิเทศกรรม ซึ่งควรกำหนดวิธีการดำเนินการด้านพระธรรม วินัยในรูปของการสอบสวน มีคณะกรรมการสอบสวนคล้ายกับ

รูปแบบของ การพิจารณาความผิดด้านวินัยของข้าราชการพลเรือน และควรมีพระภิกษุที่มีความรู้ทางด้านกฎหมายเป็นคณะกรรมการ. เพื่อช่วยเหลือในการให้คำแนะนำ

### องค์ความรู้ใหม่

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535) เป็นกฎหมายสงฆ์ ที่บัญญัติขึ้นเพื่อรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา เป็นหลักกฎหมายที่เป็นไปตามหลักนิติธรรม คือ หลักการปกครองที่มหาเถรสมาคม มีความรับผิดชอบทางกฎหมายที่ มีการบังคับใช้อย่างเสมอภาคและสอดคล้องกับธรรมเนียมและมาตรฐานของสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ มีหลักการและมาตรการ ประกันการเคารพและปฏิบัติต่อหลักการความสูงสุดของกฎหมาย ความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย มีความโปร่งใสและยุติธรรมในการใช้กฎหมาย การแบ่งแยกอำนาจ การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ความชัดเจนแน่นอนของกฎหมาย ไม่เลือกปฏิบัติ มีความโปร่งใสของกฎหมายและความโปร่งใสในกระบวนการทางกฎหมาย”

พระภิกษุต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมวินัยและกฎหมายสงฆ์ คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535) นิคหกรรมนั้นเป็นเรื่อง การลงโทษพระภิกษุที่กระทำผิดพระวินัย แต่ไม่ยอมรับในความผิด เมื่อมีผู้ร้องเรียนพระภิกษุกระทำผิดพระวินัย จึงเป็นที่มาของการบัญญัติพระราชบัญญัติสงฆ์ พ.ศ.2505 หมวดที่ 4 เรื่องนิคหกรรม และสละสมณเพศ โดยในมาตราที่ 24-27 เป็นเรื่องการลงโทษพระภิกษุที่กระทำผิดพระวินัยแล้วไม่ยอมรับจึงต้องใช้กฎหมายสงฆ์บังคับ โดยการสอบสวนความผิด ตามพระราชบัญญัติสงฆ์ พ.ศ.2505 หมวดที่ 4 เรื่องนิคหกรรมและสละสมณเพศ โดยกระบวนการได้สวนความผิดนั้นมีวิธี ที่เลียนมาจาก กระบวนการได้สวนมูลฟ้องในกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ส่วนใน มาตรา 28-30 หมวดที่ 4 เรื่องสละสมณเพศ ในพระราชบัญญัติสงฆ์ พ.ศ. 2505 นั้น เป็นเรื่องที่ พระภิกษุกระทำผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ว่าจะผิดพระวินัยหรือไม่ เมื่อมีผู้เสียหายจากการทำความผิด จึงต้องถูกบังคับให้สละสมณเพศ ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ในเรื่องสภาพและสิทธิความเป็นพระนั้น จะขาดไปเมื่อ ต้องถูกลงนิคหกรรมให้สึกและไม่ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว

### เอกสารอ้างอิง

- [1] กมล สมวิเชียร. (2520). *ประชาธิปไตยกับสังคมไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ไทยวัฒนาพานิช.
- [2] จิตรดารมย์ รัตนวุฒิ. (2560). *เอกสารประกอบการสอน วิชานิติปรัชญาและสังคมวิทยาทางกฎหมาย*. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.
- [3] บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2556). *เอกสารบรรยาย ดุลยภาพ ระหว่างการเมืองภาคนักการเมืองและการเมืองภาคพลเมืองกับหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย*. สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- [4] ปลื้ม โชติขยางกูล. (2559). *คำบรรยายกฎหมายคณะสงฆ์, คำบรรยายกฎหมายคณะสงฆ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 3) โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยราชวิทยาลัย.
- [5] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2559). *หลักมหาปเทศ 4 พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด.
- [6] พิพัฒน์ พสุธารชาติ. (2553). *รัฐกับศาสนาบทความว่าด้วยอาณาจักรศาสนจักรและเสรีภาพ*. (พิมพ์ครั้งที่3). สำนักพิมพ์สยาม.
- [7] เสถียร โพธิ์ นันทะ. (2540). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค2*. (พิมพ์ครั้งที่3). มหามกุฏราชวิทยาลัย.